

Јован Ристић — Спољашњи одношаји Србије
(1848 — 1860)

І књига

Уредник
Драгана Деспотовић

www.talijaizdavastvo.rs

Jo. [unclear]

Јован Ристић

СПОЉАШЊИ ОДНОШАЈИ
СРБИЈЕ

НОВИЈЕГА ВРЕМЕНА

1848 — 1860

I КЊИГА

Талија издаваштво

Ниш, 2021

Јован Ристић

СПОЉАШЊИ ОДНОШАЈИ
СРБИЈЕ

Предговор

Француски академичар Сен-Рене Таљандије написао је историју ослобођења Србије у XIX веку са пуно топлоте и љубави према српском народу. Зауостављајући се на свршетку друге владавине кнеза Милоша, овај научник налази, да се даљи период српске историје не може у целини правично оценити са разлога, што је још врло близу нас. Он оставља аманет трудбеницима, који су имали какву улогу у самој драми, публицистама, који су је пратили од појаве до појаве, путницима, који су јој прикупљали трагове, и најпосле истражиоцима, који су ближе стајали и људима и стварима, да прикупе грађу за историју, која би описала: законодавне реформе кнеза Михаила, установљење народне војске, нове сукобе, које је изазвало незаконито бављење Отомана у Србији, бомбардање Београда, предају градова кнежевини, идеју све популарнију, да се успостави велика Србија итд. Сви ти, и други предмети, које он још именује, заслужују, по њему, да се озбиљно испитају, а он је, за дивно чудо, мада је далеко био од Срба и Србије, прозрео тако дубоко у српску историју, коју је писао, да му се до данас ниједан српски историчар ни приближио није¹.

¹ La Serbie au XIX siecle. Kara-George et Milosch, par Saint-Rene Taillandier, Paris 1875.

Овоме славном научнику имам да захвалим, што сам се одважио, да наставим не лаки посао, коме је задатак да опише неке од ових предмета, које он препоручује пажњи трудбеника и публициста.

Не могу рећи, да ме је он на тај посао навео, али ме је, свакојако, на њ охрабрио, јер кад је изашла историја Таљандијева, био је већ готов велики део радова, које сада предајем јавности у вези и целини под именом: „Спољашњи одношаји Србије новијега времена.”

Онај део ових радова, који је први света угледао, писан је још 1863. у Цариграду, а штампан је 1872. у Београду под именом „Бомбардање Београда.” Затим су 1874—1875. па 1880—1881. продужени радови, који се баве одношајима између Србије и Порте после бомбардања Београда (1862-1867). Ови су одломци штампани у месечном часопису „Отаџбини” на свршетку 1880. и кроз целу годину 1881.

После свију ових послова, ја сам се повратио, да проучавам спољашњу политику Србије од 1848—1858, јер сам нашао да се без довољнога знања ове деценије не може добро разумети друга значајнија деценија, која за њоме иде. Отуда су поникли послови под именом: „Србија и Српски покрет у Угарској 1848—1849”, а Србија и Кримска војна 1852—1856” и „Пропаст олигархије 1856—1858”, штампани у „Гласнику Српскога Ученог Друштва”, — књигама 55, 60 и 66.

Одзив, који су нашли ови радови у словенској књижевности, а не мање и у читалачкој публици српској, охрабрио ме је, да овај цео период спољашње политике српске, од двадесет година, на ново прегледам и попуним пре него што бих га у целини јавности предао. Отуда су постале две нове главе, које до сада нису нигде штампане, а обухватају спољашњу политику кнеза Милоша за друте владавине његове, и нацрт општега политичног

правца друге владавине кнеза Михаила. Први посао носи име: „Рестаурација (васпостављење) 1858—1860,” а други, „Ново доба 1860 — 1862.”

Ето шта ће читаоци наћи у овим књигама. Прве три главе њихове улазе у ред историјских студија, а цео даљи низ међународних одношаја узима облик успомена, из онога круга, у коме сам се ја кретао. Белешке ове врсте, које у овоме делу заузимају две трећине његове, могу да послуже историописцу и као градиво за историју, и као пут, којим он може и боље и поузданије да уђе у интиман развитак и ближе схватање њенога процеса, но што се тај задатак може да постигне помоћу мртвих докумената, или сухопарних хроника. И сама наука признаје вредност овој врсти књижевности, која је позната под именом мемоара. Она може нарочито да буде од корисне услуге млађем нараштају, који пред собом гледа свршена дела, али се његовом погледу измичу и они трудни и покривени путеви, којима се до њих дошло, и оно старо стање, из кога је нов живот постао.

Кад данас гледамо нашу народну заставу на бедемима поноснога Београда, на зидовима Шапца, Смедерева и Фетислама; кад поред Сокола и М. Зворника мирно путујемо; кад у Ужицу ни од чега више не презамо, — ми заборављамо, да су се ту, јуче, сасвим други призори, представљали: да је онде дивље варварство беснило, где сада цветају средишта грађанске културе, где се подижу храмови наука и вештина. Кад смо јуче, сигурни с леђа, пошли да вршимо свети завет косовских јунака, ми бисмо већ заборавили, да су, десет година пре 1876, наше најнапредније вароши стајале под топовима турским, а нашим борцима да би онда претила с леђа опасност, која би их на првом кораку могла зауставити.

И зато нам се чини, да је овај историјски облик доста и забаван и поучан, да нас проведе кроз све мене и напоре, кроз које се прошло, докле се није дошло до резултата, који нас могу и да успокоје, и да нас поткрепе надом на даљу напредну будућност.

Овај пут може нарочито да се употреби с коришћу, кад се хоће да излаже развитак међународних одношаја, који се обично радо крије од прегледа ширих кругова, а понајпре развитак оних одношаја, какви су се испредали између Србије и Отоманске порте после бомбардања Београда, да се, добитком градова, заврше потпуним успехом Србије.

Моја је брига била, да ове догађаје изложим најобјективније. Као сурадник, да не бих према другим трудбеницима на пољу историје ових седам година, био неправедан, ја сам, као писац, избегавао сваку оштрију критику, коју свака политичка радња може собом често да донесе; сам пак, као радник, ја сам лично ишчезавао колико је год допуштао облик списка.

Нисам, у овоме раду, ни тренутка губио из очију потребу, да се књижевност заклони од утицаја дневне политике. Интереси су политике променљиви, а интереси књижевности остају вазда стални и вечни, као што је вечна и сама истина. Ако би политика и успела, да њих тренутно и замути, не би их она никако могла коначно смести, да кад тад не изађу на светлост.

Руковођен овим основима, ја се наддам, да ми је пошло за руком, да будем према свакоме праведно обазрив. Допуштам, да се мој спис може попунити, али сумњам, да се може и у коме делу свом оборити.

И сурадници, кад бележе догађаје, могу се успети до историјске објективности, пошто они не могу не знати, да је само историја позвана, да свакоме сураднику одре-

ди део признања, кад се ово има на више делова да подели. А што се тиче моје оцене, ја сам је унапред, (још 23. марта 1866) изразио у једноме писму, које сам управио своме министру Илији Гарашанину из Цариграда овим речма: „ма кога од нас послужила срећа да дође први на белегу, сваколика војска дели заслугу; ми ћемо тада сви честитати и себи и земљи: солдатима биће хвала, а слава је генералска” (кнежева).

У Београду 1. јануара 1887.

Јов. Ристић

ПРВА КЊИГА

Приступ

За време насилних преврата, који су се извршили у Србији од 1839—1842, па и после ових потреса, српска народна мисао била је зачмала, па се тек после вишегодишњега застоја пробудила и снажно у напред покренула. Предузевши, у данима одмора, да побележим политични процес овога покрета, ја сам се, природним начином, морао повратити на ону епоху, која је народну свест почела да буди, па догађаје издалека да спрема. Природно је већ и по себи мислити, да је епоси догађаја морао да претходи какав период спремања и развијања путем мирнога умног процеса. Али и без претпоставака, које нам намећу сами закони логике, ми налазимо за своју поставку најјачега оправдања у самим догађајима. Силни и јаки, они најречитије за се говоре; они сами сведоче, да први дани препорођења српске народне мисли припадају знаменитој, светско-историјској години 1848. Одатле тек почиње она мало-помало да се јавља у облику догађаја, најпре на левој, па после и на десној обали Саве и Дунава.

Ту, на томе извору, морао би да се запоји и повесничар, који би предузео, да схвати и нацрта положаје, из којих се, мало-помало, преображавала млада држава српска све у светлијем облику: од васалне Турцима поседнуте

кнежевине, до кнежевине од Турака потпуно слободне, до Србије независне и увећане, до краљевине.

За једва нешто више од четврти столећа претурила је Србија овај период постајања, период мучан и опасан, али не мање и успешан. Под теретом непосредних последица ратних, материјалних и моралних, ми превиђамо велики напредак, који је наша отаџбина извршила на путу свога политичког препорођења, али је напредак неспоран. Кад се, мало-помало, одмакнемо од беда, које нам је, уз велика блага, рат у наслеђе предао; кад изиђемо из наше данашње трзавице; кад се растури магла, која се над нама савила, — онда ће извршени напредак засинути у свему своме сјају, и показати, да је утолико био живљи организам, а бујнији развитак његов, уколико су болови били јачи.

Писац ове расправе биће срећан, ако буде узмогао својим студијама и успоменама што принети, да историк ову значајну епоху што тачније схвати и што верније представи.

У Београду
29. Јуна, 1883.

I

Србија и српски покрет у Угарској

1848 — 1849

У историји препорођења наше младе државе обележава година 1848. ново доба међународнога живота њеног. Обично се узима, да је Париски уговор од 1856. извео Србију из теснога круга оних међународних одношаја, у којима се она дотле кретала; ну ово је схватање само упола основано. Париски уговор раширио је круг званичних, легалних одношаја кнежевине, али још осам година пре тога времена Србија је већ прешла била ону крајњу међу, коју су јој ранији уговори били обележили.

Велики покрет од 1848, који је пореметио у западној Европи политички и социјални поредак, допро је био и до граница младе кнежевине српске, а својим животворним идејама он је био претурио и саме границе њене. После Давидовићева устава (1835), који је одмах у своје постању угнуо, 1848. године чула се у нас први пут реч о реформама и слободама у смислу западном; први пут тада дошао је у додир млађи нараштај српски из кнежевине са својим српским вршњацима из Угарске. Млада интелигенција кнежевине поврела је преко Саве у Карловце, где је узела живога учешћа у догађајима, који су се извршили најпре 1. и 3. маја у Сиону обновљенога војводства² српског, а доцније и на бојним пољима њеним.

2 За време покрета водили су дуго у „Српским новинама“ неки књи-

А кад се о Петровудну састала у Крагујевцу Народна скупштина, млади Срби понајвише из редова оних, који се нађоше у Карловцима при успостављању војводства и патријаршије, бише тумачи и писци жеља, које народни посланици поднесоше влади српској. Ако су се дотле на скупштинама слушале понајвише жеље о порезу и локалним питањима, сада већ фигуришу у реду народних захтева стручне школе: учитељска, војничка и економна; систематисање плате учитељима основних школа; периодско повишавање плате професорима виших завода; слобода печатње; слобода научнога предавања итд.³

Али ово беху већином само пресађене воћке, које не могаху ухватити дубљега корена. Омиљена реч „реформа“, која одјекиваше кроз улице париске беше се, истина, чула и у српској престоници; ну докле она имађаше за Французе, за целу Западну Европу, дубокога значења, као плод дуге културне неге и радње, у Србији беше она само реч, којој значење није нико дубље осећао, а мало ју је ко и разумевао. У београдској „Читаоници“, тадашњем средишту престоничке интелигенције, беше се заиста састао скуп чланова да већа о „реформама“, које би и у Србији требало извести. Председник скупа питаше озбиљним тоном: „шта ће то да рекне: „реформа“? А тумач идеја новоме реформаторском покрету у „Читаоници“ беше секретар београдске полиције (Вукаиловић), један од напреднијих људи свога времена. Председник прими на се, да се договори с владом, и на другом скупу објасни духовима, који беху жељни рефорама, да Србија одавно ужива све оне слободе, за које је сад устала За-

жевници препирку о томе, да ли је правилније употребљавати реч војводина, или војводовина, или војводство. У ту препирку ушао је и Даничић и доказао да није правилно ни војводина, ни војводовина, него војводство.

3 Зборник закона и уредаба у Кнеж. Србији. Свес. IV, стр. 173.

падна Европа: у својој Народној скупштини, иако она од више година не беше ни сазвана, да Србија има свој парламенат; у слободи да сваки Србин може носити оружје за појасом и у кубурама, да има своју народну гарду а ако ко уме паметно да пише, да ће наћи и слободну печатњу итд.

И скуп се разиђе, убеђен и задовољан хвалећи и преузносећи напредак срећне Србије пред заосталим Западом. Сад влада почне и сама да предњачи у овоме тумачењу. У званичном органу њеном каже се отворено, „да сви они народи, који се данас волнују, тек оно траже да добију, што народ српски у Србији живећи већ одавна дјejствително ужива, имајући своје сопственонутрење правленије и свој устав“⁴.

И заиста, ово је гледиште у први мах и надвладао. Осећање је било готово опште, да Србија све оно има, за што се народи на Западу беху заталасали. Требало је још дуго и много радити на томе послу, па да се и у нас осети потреба оних идеја, које су тада Запад покретале. Па и после десет година, кад оне, у великоме унутрашњем покрету Србије, нађоше у неколико свога израза, бејашу напрегнуте и ограничене на врло мали круг људи, који су тек у томе периоду времена и саспели.

Ну ако је социјална страна западнога покрета остала скоро без ефекта за Србију, утолико је био јачи његов политички учин. После Ђурђа Бранковића Смедеревца, Србија је тада први пут изишла из својих географских граница у шири свет, и, као држава, дошла у додир са другим државама. До 1848. г. није она другачије од себе давала знаке живота, но као саставни део отоманске царевине. „Њене побуне, њени ратови, њене победе, уставна њене самосталности — све се то догађало у крилу

4 „Српске новине“ за 1848, бр. 49.

царевине; први пут 1848. она је узела учешћа у спољашњим догађајима, вршила право мира и рата у своје властито име, извршила дело суверенства⁵.

Пре 1848. ограничавала се Србија у својим спољашњим одношајима на Отоманску порту и на Русију. И сам преврат од 1842. год. извршен је унеколико и потпором Портином. Докле је год отпор Обреновићеваца био јак и опасан, дотле су и носиоци нове, врачарске владавине били сложни и непобедни; ну кад се кроз 4—5 година коначно саломио отпор и крвавим рукама угушио сваки даљи покрет, онда се борба противу Обреновићеваца претворила у борбу међусобну, личну; онда се одмах опазило, како новој владавини почиње да слаби живот, а да застаје развитак, јер и једно и друго само *начела* одржавају и обезбеђују. Заједница победилаца од 1842. малакса толико, да би се она још тада и распала била, да нису наступили двоји спољашњи догађаји, који су на Србију имали толиког утицаја, да су ван земље одвели сву запаљиву струју, која се у средини њеној беше почела гомилати.

Прво је била револуција од 1848. у западној континенталној Европи уопште, а у суседној Монархији на по се; а друго је била Кримска војна. Ови су догађаји имали по Србију двогуби значај: спољашњи, уколико су избацили Србију из дотадашњег ограниченог колосека њених међународних одношаја на шире али и опасније поље, — и унутрашњи, уколико су принели, да се још за које време не развије клица унутрашњег распада тадашње владавине.

Нарочито је српски покрет у Угарској имао у овим правцима снажнога утицаја на Србију. Он је нашу кнежевину провео кроз прави процес сваковрсних мена: надања и страховања, додира и одношаја. Учешће Срба

5 La Serbie au XIX-e Siecle par Saint Rene Taillandier Paris 1875, p. 368.